СИНЕЗА
Часопис за хуманистичке и друштвене науке

UDK 321.113(=163.41):314.743(498)

https://doi.org/10.63356/sin.2025.016

CC BY NC ND

Изазови опстанка српске мањине у Румунији 1944–1956.

Оригинални научни чланак

Немања Митровић

Институт за савремену историју, Београд, Србија

nemanja.mitrovic@isi.ac.rs

Српска национална мањина у Румунији представља једну од најстаријих заједница Срба у дијаспори. Поделом Баната између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Румуније изван граница матичних земаља, остао је приближно једнак број припадника другог етноса. Последње године Другог светског рата и победоносни продор Савезника, охрабрио је српску мањину у Румунији да одлучније истиче своја права и захтеве који су некада били против интереса државе у којој су живели. Како би заштитила своје интересе, држава је прибегавала репресији. Ипак, период који је на српску заједницу у Румунији оставио најдубљи ожиљак поклапао се са периодом када је југословенско руководство ступило у сукоб са Совјетским Савезом и другим земљама Источног блока. Циљ рада јесте да на основу архивске грађе и релевантне домаће и стране литературе одреди изазове са којима се мањина суочавала у периоду између 1944. и 1956. и осветли социополитичке последице. Посебан фокус усмерен је ка репресивним и дискриминаторним мерама које је румунска држава спроводила према српској националној мањини у периоду Информбироа 1948–1953, и на њихов утицај на очување идентитета и кохезије заједнице. Жеља је да се анализом овог важног периода унапреде знања о изазовима очувања националног идентитета српске мањине у Румунији.

Кључне речи:
српска национална мањина у Румунији, Банат, Информбиро, асимилација, репресија, Бараган

The survival challenges of the Serbian minority in Romania: 1944–1956

Nemanja Mitrović

Institute of Contemporary History, Belgrade, Serbia

nemanja.mitrovic@isi.ac.rs

During their existence in the territory of today's Romanian Banat, the Serbs constituted a significant and once-dominant community. After World War I, the Banat region was divided between the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes and the Kingdom of Romania, which resulted in a decrease in Serbian communities in Romania to around 50,000. Across all countries, including Romania, a policy of assimilation was noticeable to a certain extent. Minorities fought to improve their rights while the state employed various methods to undermine the cohesion of specific groups and reduce their significance. The last years of WWII and the Allies' triumphant advance encouraged the Serbian minority to assert their rights and demands more vigorously — often in ways that conflicted with the interests of the state in which they resided. Bucharest did not forget this ambition. During the conflict between Tito and Stalin, the Romanian government perceived the Serbian minority as a primary enemy, rather than Yugoslavia itself. This perception made the Serbian minority a tangible target in the ideological conflict, creating an environment ripe for confrontation. From 1948 to 1953, repressive measures were implemented against the Serbian minority in several phases and intensities. The first phase involved pressures on minority leadership, including dismissals, the dissolution of minority cultural

organizations, and persecution of educational personnel. The second phase increased the severity, leading to mass arrests, a stricter ransom policy, court trials, and propaganda indoctrination. The final phase included the mass deportation of individuals from border areas to Bărăgan Plain.
The resulting conflicts only exacerbated an already difficult situation. The open pressures, combined with all the aforementioned measures and various forms of discrimination, placed the Serbian national minority in Romania at a level that fell below any legal and civilizational minimum. Consequently, news of the normalization of Yugoslavia's relations with Eastern Bloc countries in 1953 was met with great enthusiasm. However, minorities had to wait several years for concrete measures to improve their situation. Until 1955, the Romanian authorities successfully avoided addressing the core issues facing the Serbian minority, partly due to the sensitive nature of minority issues overall. Important decisions, such as the release of individuals deported to Bărăgan Plain and those subjected to long sentences, were made only at the end of 1955. However, the implementation of these decisions often solved one problem only to create many others. The experiences endured by the Serbian minority, along with a damaged sense of internal unity, led to the community becoming increasingly passive. The destruction of the village—once the core of Serbian identity and tied closely to the Serbian Orthodox Church—weakened the minority's resistance to assimilation. A decline that began in the 1920s accelerated significantly between 1948 and 1953, ultimately reducing the population to less than 17,000 today.

Key words:
Serbian national minority in Romania, Banat, Cominform, assimilation, repression, Bărăgan Plain

Српска мањина у Румунији

Чињеница да Срби у континуитету живе у источном Банату дуже од једног миленијума, доводи до закључка да данас српска мањина у Румунији представља једну од најстаријих заједница изван граница матичне земље. (Cerović, 1997, pp. 107–122). Мањинско питање у односима Србије/Југославије и Румуније је први пут отворено након 1918. године када је територија Баната, која је дотада припадала Аустроугарској монархији, подељена између новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и проширене Краљевине Румуније. Тог тренутка, Срби и Румуни су изгубили заједничког непријатеља који их је вековима зближавао и уједињавао у борби за опстанак на туђој територији. Срби у источном Банату су након Првог светског рата зависили од нове румунске власти, док су Румуни у западном Банату морали да се повинују законима и вољи Београда. Другим речима, политички и државни интереси постали су једни од важнијих регулатора живота мањинских заједница у новим државама (Mitrović, 2019; Marinković, 2004). Линија разграничења у Банату је компромисно повучена тако да је изван граница матица остао приближно једнак број припадника другог етноса. У шездесетак насеља увећане Краљевине Румуније остало је око 50.000 Срба. Центар мањине се налазио у Темишварској области, где су Срби насељавали 41 село и пет градова и варошица – Темишвар, Арад, Чаково, Сентмиклош и Дету. Заједница је била најкомпактнија у дванаест села уз обалу Нере и Дунава. Та места у области клисуре су културолошки и економски гравитирала ка Вршцу, који је припао Југославији. Дакле, живот у сеоским срединама значио је да се преко 90% Срба бавило пољопривредом. Остатак су чинили ситни трговци, занатлије и малобројни представници интелигенције. Пољопривредна делатност и живот у чисто српски местима били су погодни за очување обичаја, језика

и културе. Стога, може се рећи да у међуратном периоду није долазило до изражене румунизације, односно асимилације српског становништва. Чак су и мешовити бракови који сами по себи имају потенцијал да у следећој генерацији доведу до губљења идентитета били реткост (Mišković, 1996, pp. 29–31).

Овакву констатацију показују и статистички подаци. Прве релевантне податке о броју православних Срба у румунском Банату изнела је Темишварска епархија 1924. године – 44.078 (Stepanov, 2014, p. 13). Сличан податак изнет је и у првом румунском попису из 1930. године. Сходно називу државе у попису је наведено 51.062 Срба, Хрвата и Словенаца.[1] Да током међуратног периода није дошло до значајне осцилације у броју, потврђују и подаци проте Слободана Костића из 1940. године. Он је у књизи *Срби у румунском Банату*, а на основу парохијских евиденција, дошао до броја од 43.405 православних Срба (Kostić, 1940, pp. 123–126). Одређену равнотежу која је постојала у животу мањине у међуратном периоду убрзо је пореметило приближавање Другог светског рата. Као и остатак Европе и српска мањина у Румунији се суочила са ратом и геополитичким променама који су значајно деградирали услове живота и донели нове изазове опстанка.

Прилика за уједињење са матицом и први изазови

Попут Срба у матици и Срби у румунском Банату су показивали отпор према фашизму. Мањину је посебно погађала мобилизација, чак и малолетних дечака који су слати на обуку у румунске полувојне јединице, како би са 18 година били спремни за Источни фронт. У почетку отпор је исказиван кроз дезертерство и избегавање војне обавезе, касније су као организоване скупине бегунци улазили и у отворене сукобе са жандармима маршала Јона Антонескуа и фолксдојчерима. Таква активност војно способних мањинаца изазивала је реакцију, те се према њима власт опходила као према велеиздајницима. Први партизански одред на тлу Румуније основан је у лето 1941. године у Банатској клисури, од стране Жарка Деспотовића Јакубинског, студента Београдског универзитета из Белобрешке и члана Комунистичке партије Југославије (КПЈ). Овај одред је деловао како у Банатској клисури тако и на простору Делиблатске пешчаре. Важна организација од 1943. године био је Антифашистички одбор Срба за Банат Румуније, основан у Дињишу, а предвођен доктором Милошем Тодоровим. Кључни задатак ове организације био је сакупљање хране и оружја, штампање летака и помагање партизанским јединицама, које су често, бежећи од Немаца, уточиште налазиле на територији румунског Баната. Четници Драже Михаиловића су такође

[1] Осим православног становништва српског порекла ова рубрика у попису је обухватала и припаднике српског и хрватског порекла католичке вероисповести. То су били Кечански Хрвати, Рекашки Шокци и Карашевци. Католичка вероисповест, интензиван рад свештеника и учитеља који су долазили из Хрватске довео је до тога да је већина овог становништва у 20. веку прихватила хрватски идентитет (Више у: Krpan, 1990; Čavrak, 2015; Tomić, 1972, pp. 213–227; Nedeljković, 2018, pp. 65–82).

имали присталице у Румунији. Сам прота Слободан Костић је прикупљао помоћ за четнике, скривао их у Владичанском двору и по манастирима. Због такве делатности је у румунском затвору провео око годину дана. Његов син Немања Костић је заједно са четничким војводом Владимиром Пилетићем ухапшен у Букурешту и одведен у Москву 1944. године. Убрзо након повратка у Темишвар био је отет и од 1946. године му се губи траг (Piletić, 2002, pp. 108–110; Milunović, 1992, pp. 33–35).

Продор Црвене армије у Румунију 1944. деловао је охрабрујуће на српску мањину која је у неким местима протерала фашистичку власт и основала народноослободилачке одборе (Cvetković, 2010, 168–184). У Банатској клисури је убрзо основан и Главни одбор са седиштем у Соколовцу који је координисао њихов рад. Велику подршку мањинци су имали од југословенских агената. У мемоарима једног од њих, Слободана Пауљевића из Беле Цркве, који је небројено пута тајно прелазио у Румунију, опажа се озбиљно ангажовање агената Удбе на подизању и организацији побуна у српским местима. То није значило да је у том тренутку КПЈ имала аспирације ка тој територији, већ да је у самом духу комунизма било подизање револуције и у местима која нису нужно припадала једној целини (Cerović, 1997, pp. 421–423; Pauljević, 1982, pp. 165).

Припадници српске националне мањине у Румунији су од септембра 1944. узели активно учешће и у ослобађању Југославије. Према подацима, њих 2096 се прикључило Титовим партизанима. Ојачане везе са Народноослободилачким покретом, матицом и оснивање кровне организације – Словенског антифашистичког фронта (САФ), ојачале су жељу мањинаца за присаједињењем румунског дела Баната Југославији. Како Миодраг и Андреј Милин наводе: „Они су Темишвар већ почели да називају Титовград“ (Milin, 2004, p. 81). И у Београду се таква могућност разматрала на свим нивоима. Делатност у том правцу изазвала је подозрење и реакције румунских власти. У периоду од септембра 1944. до фебруара 1945. били су чести обрачуни између жандармерије и антифашистички расположених Срба који су осим подршке из Југославије имали у почетку подршку совјетских официра. Румунски жандарми су брутално укидали српске антифашистичке гарде стваране у циљу заштите локалног становништва, и враћали пређашњи поредак. У тим обрачунима било је мртвих и са једне и друге стране. Нерасположење мањине се подгревало дељењем југословенских пропагандних летака који су најчешће долазили из Беле Цркве и Вршца. У многим местима су се организовали протести против „легионарске румунске војске и жандармерије“. Чак су и Совјети подржавали узвикиване пароле да ништа старо не треба да преживи у Румунији (Milin, 1996a, p. 153). Долазак делегације САФ-а у Београд 25. марта 1945, у циљу изношења идеје о присаједињењу Ивану Шубашићу и покушај организовања Конгреса САФ-а у Темишвару 8. маја, били су врхунац деловања мањине у том правцу. У међувремену су се Стаљинови интереси променили. Сада уз

подршку Совјета, Румуни су успели да забране Конгрес, сматрајући да се иза прокламованог циља борбе за равноправност и обезбеђивања већих права српске мањине крије жеља да се донесе декларација о присаједињењу румунског Баната Југославији. Отказивање конгреса, трансформација САФ-а из политичке у стриктно културну организацију – Савез словенских културно-демократских друштава Румуније (ССКДУР), као и савети из Београда да мањина своја права остварује путем званичних румунских институција, били су јасан знак да до промене граница неће доћи. Румунски комунисти овакву антидржавну делатност српске мањине нису заборавили, чекали су само повољан тренутак. Он је дошао након три године са сукобом Тита и Стаљина (Milin, 1996, 221–232; Stojanov, 1953, pp. 77–80).

До тада је заједничка идеологија и сличан пут трансформације система у Југославији и Румунији након 1945. довео до убрзаног развоја билатералне сарадње. Румунској партији је у тим првим годинама од драгоцене помоћи била отворена подршка југословенских комуниста, што је утицало и на додатно јачање пријатељства између држава и народа. Таква атмосфера одразила се и на поправљање положаја мањине (Mitrović, 2024, p. 46). Први кораци су виђени у дефинисању правног статуса. За разлику од међуратног периода, где је мањинска права прописивао једино тзв. Версајски систем заштите мањина, а контролисало Друштво народа, након Другог светског рата одреднице о мањинама биле су садржане у новом румунском Уставу и Статуту националности. Иако поштовање равноправности која је произилазила из ових аката није било доследно, уношење чланова у највиши правни акт државе представљао је значајан корак (DAMSPRS, PA, 1957a, pp. 1–2).

За очување српског бића је и у овом периоду било најбитније право на сопствене вероисповедне школе и слобода вероисповести. Управо на том пољу је дошло у периоду 1945–1948. до највидљивијег побољшања. Међуратна румунска власт је оставила на снази хабзбуршке законе и омогућавала постојање вероисповедних школа на српском језику. Однос се чак и поправио потписивањем југословенско-румунске Црквено-школске конвенције 1933. године (Gligorijević, 1973, pp. 79–103; Sabljić, 1996, pp. 16–18). Како је поменута конвенција била повољна, нова југословенска власт је одлучила да је остави на снази након састанка од 10. октобра 1945, што је прихватила и друга страна. Важна промена била је трансформација вероисповедних школа у државне. Након Другог светског рата Српска православна црква у Румунији више није била у стању да обезбеди услове за несметан рад школа. Финансијски исцрпљена ратом и аграрном реформом није могла да обезбеди средства за плате и пензије, набавку учила и реконструкцију школа (AJ, 313–1–24, pp. 1–2; Cvetković, 2024, pp. 137–161). Са 1. априлом 1946. у Румунији је званично завршен тај процес. У том тренутку је било 56 државних и осам вероисповедних мањинских школа. Вероисповедне школе које су опстале имале су кључан значај за школовање на српском језику, у местима која су имала мање од 20

ученика, јер су по закону мањинске државне школе или секције у таквим местима морале бити угашене. Дакле, оне су биле драгоцене да у местима где мањина није представљала већинско становништво опстане основно школство на матерњем језику, а са њим и да се сачува национални идентитет. Доношењем закона о забрани приватних образовних установа 1948. године, у Румунији више није било вероисповедних школа (AJ, 315–3–599, 1946, p. 2; DAMSPRS, PA, 1948, pp. 4–5).

Гашењем мањинских школа и секција у местима где је било мање од двадесет српских ђака и коначним укидањем вероисповедних школа, започела је тиха асимилација српске мањине. Сукоб Тита и Стаљина је имао додатни негативни ефекат на школство. Конкретни примери били су отпуштање и репатријација југословенских контрактуалних професора, ускраћивање исплате зарада наставном кадру из редова мањине који су стали на страну Тита и довођење румунских професора и учитеља у мањинске школе (AJ, 315–3–599, 1946, pp. 1–3). Притисак на школство виђен је и у одлуци да се деци српске националности забрани даље школовање ако нису чланови Савеза румунске омладине, док је деци која су била депортована заједно са родитељима у Бараган (о чему ће бити речи у наставку) право на школовање одузето у потпуности. Гашењем филијале „Југословенске књиге“ у Темишвару јула 1948. мањина је остала и без приступа књигама и периодици из Југославије (DAMSPRS, SPA, 1953a, p, 32).

Треба споменути и да је 1947. године из Српске секције Више мешовите гимназије при румунском државном лицеју „Константин Ђаконовић Лога“ у Темишвару, ишколована прва генерација српских средњошколаца. Захваљујући добрим везама, од деветнаест матураната шест је добило прилику да студије настави у Београду. Међутим, након прве године, због промењене политичке ситуације, свих шест се вратило у Румунију. Таква одлука је примљена позитивно од стране румунских власти те им је омогућено да студије наставе у Клужу. У следећој генерацији је изашло још петнаест матураната, а велики број је успео да упише румунске факултете. Чак деветнаест њих је успешно завршило студије, чиме је мањина добила десет професора, седам инжењера и два лекара из само две генерације (DAMSPRS, SPA, 1958, pp. 27–28). Године 1948. српска секција је школском реформом наставила рад као засебна школа под називом „Српска мешовита гимназија“. Школске 1948/1949. уписан је рекордан број ђака – 50. Како је идеолошки сукоб 1949. године добио пун замах, наредну генерацију је чинило свега 20 ученика. Број од 50 ђака српска гимназија ће превазићи тек школске 1981/82. Уједно са опадањем броја матураната опао је значајно и број уписа на факултете што показује податак да је 1955. године на свим румунским факултетима и на свим годинама било укупно 18 студената српске националности. Број ђака се драстично смањио и у основним школама на матерњем језику. Један од разлога је био опортунитет, односно страх родитеља да својој деци уписива-

њем у српске школе умањују могућност даљег школовања, а на крају и бољег живота (Sabljić, 1993, pp. 15–17; DAMSPRS, PA, 1954a, p. 2).

Период највећег страдања 1948–1951.

Румунско државно и партијско руководство је било врло осетљиво на све што је могло да утиче на питање државности и територијалног суверенитета. Стога је за њих мањинско питање било по важности одмах иза питања социјалистичке трансформације земље. Како је Банат кратко био у саставу румунске државе пре 1941. године, осећало се да је целокупан друштвени и економски развој области био под утицајем Мађара, Немаца, али и Срба. И поред додатног насељавања Румуна након 1918. године, у Банату и Трансилванији је било приметно постојање недовољне интегрисаности са осталим деловима земље, због чега је рад на стварању осећаја припадности румунској држави био од пресудног значаја и након 1945. у овим областима (Neuman, 2019, p. 373). У комуникацији са представницима Мађарске, Источне Немачке и Југославије, румунско руководство је заступало став да је мањинско питање искључиво унутрашње државно питање. Дакле, држали су се мишљења да сваки разговор о једној мањини може да са собом повуче и питање осталих. Третман је из тог разлога морао бити једнак за све националне мањине (DAMSPRS, PA, 1961a, pp. 1–2). Имајући то у виду, сукоб Југославије и Информбироа се није одразио само на српску националну мањину, већ је био и повод да се изврши репресија над осталим, далеко бројнијим мањинама попут мађарске и немачке. Свакако, репресивне мере су биле нарочито изражене према Србима. Оне су се огледале у губитку посла, присилној промени имена, наметању већих обавеза према држави, хапшењима, испитивањима, принудним пресељењима и укидању разних права (Cvetković, 2023, pp. 74–76).

Први знаци промене односа према мањини у Румунији, забележени су месец дана пре доношења Резолуције о стању у КПЈ 28. јуна 1948. године. Предвођени Јосифом Богданом, чланом Агитпропа и инспектором ЦК РРП, агенти су обилазили банатска села и прикупљали информације о „националистичком расположењу југословенске мањине". Други пример била је забрана објављивања чланака и одржавања приредби у част Титовог рођендана, а трећи ускраћивање публицитета изложбе „Југославија у изградњи", коју је такође током маја организовало Друштво југословенско-румунског пријатељства – АРЈУГ (AJ, 314–19–836, 1948, pp. 1–2).

Репресивне мере према мањини су почеле да се спроводе убрзо након доношења Резолуције Информбироа. Другог јула је Теохари Ђорђеску, министар унутрашњих послова, лично дошао у Темишвар и одржао састанак са руководством ССКДУР-а и највиђенијим Србима. Како од њих није добио позитиван одговор на Резолуцију, наредио је да се исте вечери изврши притисак. Након тога ССКДУР је донео декларацију о сагласности са Резолуцијом која је објављена у листу *Правда* 4. јула (*Pravda*, 1948, Jul 4, p. 1). Решеност

да се у тајности донесе контрадекларација 10. јула, довела је до хапшења једанаест чланова извршног тела Савеза и постављања новог руководства Савеза и уредништва *Правде*. Такође, Александар Курић, нови председник ССКДУР-а и професор Мирко Живковић, добили су задатак да врше надзор над мањином и пријављују сваког ко покаже симпатије према Титу. Циљ ових и свих следећих мера је био да се од мањине направи заједница послушна и верна режиму (Milin A. & Milin, M, 2009, p. 43; DAMSPRS, PA, 1956a, pp. 1–3; Stepanov, 2016, p. 39).

Кључан документ који је омогућио ширење репресивних мера био је Закон број 16 о хапшењу и суђењу „пријатељима Титове фашистичке клике", који је Велика народна скупштина усвојила 1. јануара 1949. године (Avram, 2021, pp. 201–212). Правна подлога омогућила је да се са појединачног хапшења пређе на масовно. У неким местима насељеним српским живљем је хапшено и по 50 људи. Посебно на удару биле су породице које су имале изражене везе са матицом. На пример, жртве тортуре биле су породице 400 учесника НОВЈ, који се после рата нису вратили у Румунију, затим мањинци са родбинским везама у Југославији и омладинци који су учествовали на радним акцијама попут изградње пруге Шамац–Сарајево. Упоредо са хапшењима агенти Секуритатее су врбовали припаднике спремне на сарадњу, тако да је осим страха сејана и атмосфера несигурности и поделе унутар саме мањине (Stojanov, 1953, pp. 125–128; DAMSPRS, PA, 1960a, p. 10).

Даља реакција власти била је уклањање Срба из општинских управа и других државних институција, као и избацивање великог броја из партије. Како се радило о становништву оријентисаном на пољопривреду, мера која је највише погодила мањину била је повећање обавезног откупа и снижавање цена производа. Убрзо је уведен и полицијски час, односно било је забрањено кретање од осам увече до пет сати ујутру, приступ Дунаву је био строго забрањен, а за одлазак у суседно село је била потребна посебна дозвола. Пропагандно деловање је спровођено помоћу информбироовских емиграната који су правили и растурали антититоистички материјал и обилазили места у којима су држали предавања (DAMSPRS, SPA, 1953b, p. 29). Њихова садржина је била јасна: блаћење југословенског руководства, величање Совјетског Савеза и Стаљина и истицање важности социјалистичке трансформације и њених етапа (колективизације, откупа, национализације и индустријализације). Због присилног довођења, највећи део мањинаца је предавања примао хладно и без речи. У таквим околностима је прошао крај 1948. и прва половина наредне године (Milin, 2013a, pp. 312–316).

Нов период репресије започет је након прве јавне оптужбе упућене српској мањини, током суђења дванаесторици чланова банде која је на територији Баната вршила тешке злочине. Суђење је спроведено у Темишвару од 21. до 25. јуна 1949. године, а оптужбу је изнео јавни тужилац речима да су „бандити тражили присталице и међу извесним шовинистима, титоистичким еле-

ментима из редова српског становништва у румунском Банату“ (DAMSPRS, PA, 1953a, p. 1). Након три месеца спроведена су и прва суђења представницима мањине. Пред војним судом у Темишвару 16. септембра били су изведени руководиоци ССКДУР-а. Од шесторице, четворица су осуђена на казне затвора до пет година. Један од ослобођених, Божа Станојев, секретар Савеза је према писању Павла Стојанова био пуштен због лошег здравственог стања, а чим му се стање поправило поново је био ухапшен. (Stojanov, 1953, pp. 142–143). На другом процесу пред суд су изведени омладинци из Темишвара, Дињиша и Српског Семпетра. Већина је била осуђена на казне затвора између три и десет година. Југословенска амбасада је у каснијим извештајима оставила белешку да је до августа 1950. године одржано још пет тајних суђења и да је на дуже временске казне осуђено преко 150 мањинаца (DAMSPRS, PA, 1960a, p. 11).

Следећи примере Мађарске, Бугарске и других народних демократија, Румунија је у Букурешту од 1. до 7. августа 1950. године, организовала велико монтирано суђење руководиоцима и истакнутим припадницима мањине и двојици службеника Амбасаде ФНРЈ у Букурешту. Циљ главног тужиоца био је да докаже да је руководство уз помоћ југословенских агената желело да поменути мајски конгрес САФ-а из 1945. искористи за присаједињење румунског Баната Југославији. За те потребе су обезбеђени поуздани сведоци попут школског референта и бившег председника САФ-а, Радивоја Фелначког, учитеља Мирка Милана и емигранта и бившег официра Удбе Слободана Пауљевића. Последњи је у мемоарима забележио да је био уцењен и да се његово сведочење сводило на потврђивање доказа које је тужилац износио. Пресуде су биле драконске. Инжењер Ђуро Баслер, затим управитељ интерната при Српској гимназији у Темишвару и бивши добровољац Југословенске армије Никола Милутиновић, и службеница Секуритатее и сарадница Удбе Видосава Недић, осуђени су на смртне казне. Након ревидирања Видосави Недић је казна преиначена у доживотну, а преостала двојица су стрељана 28. октобра исте године. Милош Тодоров, бивши председник ССКДУР-а и народни посланик, затим Божидар Станојев, секретар Савеза и Бошко Лацић, службеник Амбасаде ФНРЈ, били су осуђени на доживотне робије. Преостала шесторица су осуђена на временске казне затвора до 25 година (Rusnac, 1977, pp. 383–395; Pauljević, 1982, p. 154; *Politika*, 1950, Avgust 5, p. 3).

Иако су након 1950. године нове методе репресије ставиле у сенку хапшења и суђења, њих је и те како било. Занимљив пример јесте да су поменути и осуђени Божидар Станојев и Бошко Лацић још једном изведени пред суд у Букурешту јануара 1951. године и осуђени на још 25 година због антикоминформског става. Иако је суђење било тајно, полиција је у циљу застрашивања мањине у судницу довела око 50 сељака из банатских села. Мањина је посебно тешко примила суђење из пролећа 1951. године јер је тада на дугу временску казну био осуђен прота Милан Николић, који је наследивши проту Слобо-

дана Костића 1946, постао први човек Темишварске епархије. Поред њега том приликом су осуђени и темишварски парох Павле Марковић (умро у затвору), затим свештеник из Сараволе Милан Илић, директорка Српске гимназије у Темишвару Маријана Бугарски и бивши надзорник свих српских школа Лазар Адамов (DAMSPRS, PA, 1953b, pp. 1–2; AJ, A CK SKJ, 1951a, p. 81). Подаци показују да је у периоду између 1948. и 1955. године било 12 већих и неколико десетина мањих суђења на којима је осуђено преко 400 припадника мањине на казне између 5 и 25 година (DAMSPS, PA, 1961, p. 19).

Хапшења за титоизам и сарадњу са југословенским властима нису погађала само српску мањину, већ и непоуздано румунско становништво и оно других националности. Хапшења су према румунским изворима узела маха од 1950. године када је под поменутом оптужбом лишено слободе 6635 лица, наредне године се број утростручио и досегао цифру од 19.235 људи, а 1952. попео на чак 24.826 (Hlihor et al., 2015, p. 52). Ови подаци показују да је власт идеолошки сукоб Тита и Стаљина вешто користила као параван за репресију над неистомишљеницима и непослушним мањинцима. У таквим околностима нормално функционисање било које заједнице, па ни српске, није било могуће.

Депортација

Врхунац репресије у румунском Банату нису била хапшења већ масовна депортација становништва која је спроведена 1951. године. Циљ је био да се погранична зона према Југославији очисти од непожељних елемената. Закон бр. 16 из 1949. године није био довољан да обезбеди правни оквир за депортацију, те је прва фаза припреме била доношење потребних аката. Већ марта 1949. године усвојен је закон о ограничавању и ликвидацији капиталистичких елемената у пољопривреди, док је октобра 1950. донета одлука о начину досељавања и становању у пренасељеним урбаним центрима. Упоредо са правним оквиром стварана је и пожељна атмосфера на терену. У периоду између априла и јула 1950. било је ухапшено око 800 мањинаца код којих је процењено да постоји спремност на отпор. Убрзо након августовског процеса, дошло је и до мањих депортација из области близу границе, тачније из места као што су Чавош, Ђир и Гад. Оне су служиле као пример на ком су се органи упознали са свим елементима спровођења депортације и могућим реакцијама становништва. Након успешно спроведене пробе, државна безбедност је новембра месеца израдила генерални план депортације који је предвиђао премештање више од 40.000 људи. Треба нагласити да је он рађен по угледу на совјетске планове масовног пресељења становништва у Сибир (Milin, 2013, pp. 321–335; Cerović, 1997, p. 429; Stojanov, 1953, p. 162).

Правни оквир је завршен доношењем решења Владе Румуније од 15. марта 1951. године, које је Министарству унутрашњих послова дало овлашћење да може да нареди премештање било ког лица из „пренасељених области“. Члан

четири тог решења је допуштао да се лицима може одредити и обавезно место боравка у било ком делу земље. Почетак самог процеса означила је директива Министарског савета од 5. јуна, о расељавању из граничног појаса према Југославији свих лица која су виђена као опасна или имала предиспозиције да то постану. Таква дефиниција је значила да су спискови који су комисије по селима састављале од 10. јуна били великим делом произвољни. Осећај да се нешто спрема појачавало је значајно присуство војске и агената Секуритатее. Како би се реакција становништва свела на минимум, присуство војске је објашњавано маневрима, а државне безбедности потрагом за бандитима. До 17. јуна све припреме су биле завршене, војска је била на положајима, села су била опкољена, а камиони и вагони за даљи транспорт спремни. Добошари су у селима објавили забрану кретања и излазак из кућа. Како би се спречило груписање људи и ширење информација, одлучено је да се депортација спроведе ноћу. Око поноћи између 17. и 18. јуна, официри су почели са упадима у дворишта људи чија су се имена налазила на списковима за депортацију. Будећи их из сна саопштавали су им да имају два до три сата да се спреме и да могу да понесу само најосновније. Преосталу покретну имовину су након тога војници пописивали, а потом је исплаћивана симболична надокнада за њу. Непокретна имовина је по аутоматизму постала власништво државе (Milin & Stepanov, 2002, pp. 7–9; AJ, A CK SKJ, 1951a, p. 59). Забележени су многи примери пљачке, која је од стране власти доживљавана као награда војницима за „пожртвован рад". Они који су се опирали били су пребијани и хапшени, а било је и примера убистава. Сећање мањинца Ђоке Плавшанина, који је успео да 19. маја 1952. године пређе у Југославију, казује да је две недеље пре депортације у његово родно место Ченеј стигло преко 100 вагона и огроман број војника. Операција депортације из Ченеја трајала је четири дана и обухватила је 60 породица. Током и након депортације Плавшанин је чуо за доста трагичних случајева, умирало се од глади, жеђи, хладноће, а многи су дигли руку на себе. С друге стране, у Барагану се највише умирало од тифуса (*Borba*, 1952, Jun 3, p. 2; Stojanov, 1953, pp. 170–173).

Након изласка из кућа, људи су били груписани у сабирне логоре, често отворене пољане близу градова, како би сачекали даљи транспорт. Коначно одредиште је био Бараган, пустињско степска област источно од Букурешта (AJ, A CK SKJ, 1951b, p. 3). Депортација је вршена из насеља која су се налазила на удаљености до 25 км од границе. Највећи број депортованих био је из Турн Северина око 2000, Мале Теремије 940, Варјаша, 800, Стамора Моравице 560, Жомбоља 480, Белобрешке, Крученија, Дете и Денте по 400, Оршаве, Ченеја и других места између 50 и 250. У *Борби* од 4. јула објављен је чланак у којем пише да је из Банатске клисуре депортовано скоро све становништво и да су након депортације „остала насеља чијим улицама је крстарила полиција, и пусте куће разлупаних врата и прозора" (DAMSPRS, PA, 1954b, p. 5; *Borba,* 1951, Jul 4, p. 1).

Како би се оправдала депортација, осим званичног разлога – опасности од напада из Југославије, коришћена су и за народ сумњива признања ухваћених југословенских шпијуна који су убацивани у Румунију са задатком да руше режим, убијају партијске и државне руководиоце и раде на отцепљењу румунског Баната. Да се радило о инсцениранim изјавама показује и чињеница да они касније нису процесуирани. Дакле, једини циљ био је да се њихове изјаве користе у пропагандне сврхе (DAMSPRS, PA, 1953b, p. 2).

Југославија на примере румунске репресије није могла другачије да одговори, осим да реагује протестним нотама. Једна таква послата је 28. јуна 1951. године. У њој је влади Румуније упућен протест против „нечовечанских поступака и дискриминационих мера" према припадницима мањине. Такође, тражено је да се расељавање становништва заустави и да се људи врате на своја огњишта и изврши реституција одузете покретне и непокретне имовине. У завршном делу постављен је и захтев да Румунија обезбеди мањинама сва уставом загарантована права. На ову, као и на многе друге ноте, одговора није било. Стога је Југославија на дневни ред VI заседања Генералне скупштине УН, поставила питање повреде Уговора о миру и гажење мањинских права у Румунији. Иако је Резолуција осудила румунску политику и позвала да се убудуће извршавају обавезе, репресија над мањином је настављена (DAMSPRS, PA, 1960a, pp. 12–13).

Преостало мањинско становништво је и даље осећало притисак. Након депортације биле су појачане полицијске снаге, а у местима са више од десет српских породица, осниване су жандармеријске станице, које су имале задатак да онемогуће сваки вид протеста. Хапшења, батинања и вербални притисци су били свакодневна појава, али оно што је нарочито тешко падало су биле откупне мере. Финансијски исцрпљено становништво више није могло да измирује откупне захтеве, те је власт прибегла скидању прозора и врата са кућа. У таквој атмосфери се код многих јавила жеља за бекством. Међутим, минска поља, бодљикава жица и велики број граничара, прелазак у Југославију учинили су готово немогућим (Vultur, 1997, p. 382). Једини излаз је за неке било самоубиство. Стојанов као пример наводи Триву Кецмана, који је фебруара 1952. нађен обешен са хартијом на којој је писало „Нисам могао да измирим откуп у месу. Узмите зато у замену моје месо" (Stojanov, 1953, p. 178).

Првобитне процене броја депортованих биле су врло различите. Међутим, након темељних истраживања, српска и румунска историографија су дошле до приближних резултата. Љубивоје Церовић у књизи *Срби у Румунији*, из 1997. године, доноси податке да је у Бараган депортовано преко 40.000 људи из 203 банатска насеља. Од тога број депортованих из редова српске мањине био је 2215 из 42 насеља. Највише Срба било је исељено из Варјаша, Дињаша, Малог Бечкерека, Српског Сематрона, Великог Семпетра, Рудне, Сараволе, Ченада и Ченеја. Из осталих насеља попут Кече, Гада, Кетфеља, Соколовца број депортованих Срба био је између 50 и 100. Архивским и теренским

истраживањима извршеним до 2016. године, број депортованих Срба познатих именом и презименом се у српској историографији попео на око 2800 (Cerović, 1997, p. 430; Milin M, Mihajlov & Milin A, 2016).

У румунској историографији прихваћен број депортованих јесте 44.000 из три округа, Тимиш, Караш–Северин и Мехединц. По бројности редослед депортираца био је: Немци, богатији румунски сељаци, избеглице из Буковине и Бесарабије који су 1949. године дошле у Банат због руске окупације тих области, припадници српске мањине и други. Стране држављане су расељили у друга места, док су припаднике мањине у највећем броју отерали у Бараган, затим у логоре код Браиле, код Калараша и Делења близу Прута (Marineasa, V., Vighi, D. & Sămînță, V. 1996, pp. 9–13).

Депортирци су у Барагану провели пет дугих година. Сами су морали да граде своје куће односно колибе, држава им је на кредит давала само кровну грађу. У почетку су куће биле грађене од блата и покривене сламом. Извори пијаће воде су у неким случајевима били удаљени и до 20 километара. Депортирци су за симболичну надокнаду имали обавезу да раде на државним пољопривредним добрима која су узгајала најчешће пиринач, памук, пшеницу и кукуруз. Због лоших климатских услова, слабе и нередовне исхране и воде неисправног квалитета, у Барагану су биле честе болести попут маларије, жутице и тифуса. О здрављу великог броја људи распоређених у 23 села бринула су се тројица лекара, који нису имали ни основна средства за рад. Самим тим, смртност у Барагану је била велика. Према неким подацима у Барагану је између 1951. и 1955. године умрло 1700 људи, од чега чак 174 детета. Отворену репресију власт је у Барагану спроводила до Стаљинове смрти марта 1953. године. Након тога постепено је долазило до повећавања слобода, а крајем 1955. године и до пуштања (DAMSPRS, PA, 1953c, 5; *Borba*, 1951, Oktobar 3, p. 2; Milin, 2013b, p. 332).

Период постепеног побољшања 1953–1956.

Вест о Стаљиновој смрти изазвала је радост и наду да ће наступити бољи дани. Оваква осећања су делили сви обични људи. Српска мањина је сваку вест о поправљању односа између Југославије и Румуније поздрављала у нади да ће се и њен положај побољшати. Међутим, током 1953. и 1954. било је само минорног попуштања попут престанка ометања радио сигнала из Југославије. Власт је имала за циљ да процес попуштања према мањини спроведе тихо и неопажено. На пример, тако је постепено долазило до отпуштања или премештања службеника који су директно учествовали у спровођењу репресије над мањином. Такође, готово кришом, почело се и са издавањем дозвола да рођаци могу да посећују бараганске депортирце. Више није било хапшења, а постепено су уклањане и антијугословенске пароле. До краја 1954. године осим оснивања Српског културно-уметничког друштва у Темишвару, није било других примера који би јасно показали заокрет у румунској поли-

тици према овој мањини. У таквим околностима југословенски амбасадор Никола Вујановић је током разговора са првим секретаром РРП Георгеом Георгијуом Дежом 2. децембра 1954. незванично покренуо питање положаја српске мањине. У том тренутку, од Дежа је могао да добије само признање да је било злоупотреба и погрешки од стране појединаца и обећање да ће они бити кажњени. Ипак, циљ разговора је био постигнут. Румунском руководству је скренута пажња да без решавања мањинског питања неће бити пуне нормализације односа (DAMSPRS, PA, 1955a, p. 16).

Након тог састанка Бараган је посетила државна комисија с циљем анкетирања и информисања о стању. Једини бенефити посете били су дозвола да деца до 15 година старости могу да одлазе на два до три месеца код рођака и што је неким породицама нуђено око два хектара бараганске земље под условом да трајно ту остану. Југословенски аналитичари су сматрали да ће мањинско питање бити коначно решено након Београдског декларације потписане 2. јуна 1955. и совјетског признања кривице за сукоб. Међутим, до августа месеца није било промена. Тито је незадовољство исказао 20. августа у одговору на Дежев позив да присуствује прослави 23. августа у Букурешту. У њему га је ословио „господином", уместо „другом", што је био типичан социјалистички поздрав. Показало се да је тиме јасно стављено до знања да Југославија неће дозволити наставак нормализације без решеног мањинског и других горућих питања. Већ након месец дана забележена су прва пуштања депортираца са Барагана. Око 150 српских породица је било пуштено. Радило се махом о људима који су били стари, неспособни за рад, или имали децу школског узраста. Некима је омогућено да се врате својим кућама, док је другима то било забрањено под изговором да су им имања одузета у процесу колективизације, или да се користе у административне и војне сврхе. У таквим околностима и без адекватне помоћи, било је тешко напустити Бараган, где су људи током пет година створили нови дом и пронашли начин да преживе. Пуштање је, у ствари, значило да ће у другом месту, па и повратком на своје огњиште бити поново на почетку. Након још једне интервенције југословенског амбасадора, румунска Влада је 7. децембра донела одлуку о пуштању свих депортираца, која је јавно саопштена 15. децембра 1955. На одлуку да се сви ослободе највероватније је било и других утицаја, попут жеље да Румунија постане чланица Уједињених нација. Земља која је нуђена "Бараганцима" је обично била лошијег квалитета од оне коју су поседовали пре депортације. Одштете за конфисковане куће су биле веома ниске, готово симболичне. Чест се дешавало да људи којима је допуштено да се врате на своје огњиште затекну запоседнуте куће и друге породице које нису желеле да их напусте. У тим случајевима држава је остала само неми посматрач, шта више она није интервенисала ни онда када мештани нису желели да прихвате "Бараганце". Иако незадовољни начином на који се одлука о пуштању спроводила, југословенски руководиоци су сматрали да је и такво решење боље

од ниједног (DAMSPRS, PA, 1955b, p. 1; DAMSPRS, PA, 1957a, p. 1; Dumitru, 2005, p. 122).

По питању затвореника 24. септембра 1955. донет је Декрет о помиловању и амнестији који је у суштини представљао тиху рехабилитацију. Другим речима, осуђени су ослобођени од даљег издржавања казни, али без отклањања правних последица. На почетку 1956. било је још 45 Срба у румунским затворима. Већина је ослобођена у току маја док су последња четворица изашла на слободу неколико месеци касније (DAMSPRS, PA, 1956b, p. 1). Као бивши осуђеници због противдржавне делатности, посматрани су као грађани другог реда. Један од видова дискриминације био је тај да им имовина у већини случајева није била враћена. Амбасада ФНРЈ након 1956. године више није постављала питање мањине у целини, то није ни могла јер је Румунија често наглашавала да је то њено унутрашње питање. Једини начин био је интервенисање и залагање за појединачне захтеве или захтеве мањих група. Сфера где је имала одређеног успеха била је помоћ за најугроженије. Тако су неки мањинци добијали месечне дотације између 200 и 400 леја, а други једнократну новчану помоћ (DAMSPRS, PA, 1957b, pp. 1–2).

Око њиховог запослења је такође било проблема. На крају су током 1957. године сви бивши осуђеници пронашли посао. У највећем броју случајева били су приморани да прихвате тешке физичке послове без обзира на стручну спрему којом су располагали. Ретки су били примери запослења у струци. Такав је био Божа Стојанов, који се запослио као техничар, а убрзо је узео учешћа у синдикалној организацији. Ипак, Обласни комитет му је забранио синдикално и политичко ангажовање. Лазар Вемић је нашао посао као статистичар у Обласном савету Темишвара, али је након неколико месеци отпуштен под изговором да бивши осуђеници не могу да обављају поверљиве послове. Понижавајући положај после затвора изазивао је револт или пасивизацију, али и у једном или другом случају мањинци су као једино решење видели пресељење у Југославију што, с друге стране, није било у интересу Београда (AJ, A CK SKJ, 1957, p. 2).

Румунија је и после 1953. године ретко издавала пасоше. Просечно се након аплицирања чекало око годину дана. Било је готово немогуће да више чланова породице добије у исто време путну исправу. Бивши осуђеници и депортирци, као и млађи људи нису је ни могли добити. Власт је знала да међу мањином постоји незадовољство те је вршила детаљне провере и захтевала чврсте гаранције од подносилаца захтева да ће се вратити (DAMSPRS, PA, 1956c, p. 7).

Важно је истаћи да је период 1948–1953. оставио дубок раздор у самој заједници. Сем неповерења према румунским органима власти, постојало је и међусобно неповерење јер је део мањинаца искористио сукоб за личну корист. Прихватајући потказивање, рад против матице и сопствене заједнице, многи су се издигли и заузели важна места. Спремност једних да осуђујући

друге стекну одређене бенефите или само спасу себе и породицу, власт је вешто користила за разбијање монолитности мањине. Након јула 1948. руководећи слој српске заједнице је био сачињен од људи оданих режиму. Око 60 мањинаца се у том периоду истакло и заузело места у државним, просветним и културним институцијама, чак су неки били и народни посланици. Како су каријеру градили у време информбироовског сукоба, остатак мањине, а нарочито депортирци и осуђеници су имали великог отклона према њима. На пример, стварање поменутог Српског културно-уметничког друштва примљено је врло хладно, јер су многи сматрали да је предвођено „проданим душама". Иако је учешће у његовом раду носило са собом плату и стан, заинтересованост је остала мала (DAMSPRS, PA, 1960b, pp. 8–9; (DAMSPRS, PA, 1957a, pp. 16–17).

Након 1956. године дискриминација припадника мањине се значајно смањила, али је и даље била видљива према бившим осуђеницима и депортирцима. Једини пример дискриминације мањине у целини био је код служења војног рока. Младићи српске националности стасали за војску, искључиво су рок служили у радним јединицама. То показује да власт није имала довољно поверења да би им у руке ставила оружје и да би се на њих ослонила у случају опасности. Такође, мере присмотре и праћења најистакнутијих „титоваца" је дуго остала на снази. Под изговором борбе против шовинизма повремено су спровођене мере искључивања из партије, отпуштања са посла или, пак, деградирања припадника мањине. Било је и примера хапшења. На пример, након 1957. године у Темишвару је ухапшено троје, а у Букурешту осморо студената српске националности. Последњи пример хапшења мањинаца на идеолошкој основи забележен је 1959. када су четворица студената оптужени за пропагандну делатност у корист Југославије (DAMSPRS, PA, 1960b, p. 15).

Иако се о румунизацији као израженој државној политици не може говорити након сукоба. Сама атмосфера и услови живота су је стимулисали. Колективизација, откуп и тежак живот на селу је нарочито погађао повратнике из Барагана и логора. Како су у замену за своја имања обично од државе добијали распарчану земљу лошег квалитета и оронуле куће, многи су се одлучивали за прелазак у градове и рад у фабрикама. Напуштање чисто српске средине и одлазак у нову – градску доводило је до постепеног напуштања обичаја и традиције, а у наредним генерацијама и до делимичног заборављања језика. Браковима са Румунима и Румункама у највећем броју случајева се у наследству губио осећај националне припадности. Деца из таквих бракова су већ била „чисти Румуни". Недостатак културних и просветних институција попут школа, библиотека, позоришта и разних удружења, али и мањинаца који би по образовању и угледу могли да буду пример чувања српске баштине у Румунији је такође олакшавао асимилацију. Године репресије су мањину претворили у једну веома обазриву и пасивну заједницу. Све до почетка 60-их година, мањинци су се трудили да остану на маргинама.

Избегавали су масовна окупљања, одлазак у кафане, па чак и разговор на матерњем језику на јавним местима. Сусрете са Југословенима који су долазили у Темишвар су оцењивали као врло ризичне. Сматрали су да ће их власт због тога у једном тренутку оптужити за антидржавну делатност (DAMSPRS, PA, 1961b, pp. 19–20).

Негативни утицаји сукоба, репресивних мера, али и односа власти према српској националној мањини након нормализације југословенско-румунских односа могу се видети и у подацима званичних пописа који су у Румунији спроведени 1948. и 1956. године. Одређени проблем представља чињеница да се мањина одређивала према држави, те је и у једном и у другом попису подвођена заједно са осталим југословенским народима. Такође, потпуну поузданост података у мањој мери може да оспори коришћен пописни метод. Први послератни попис из 1948. је базиран на матерњем језику, док је други мањине пописивао према народностима и матерњем језику. Међутим, и такви подаци могу довести до одређеног закључка. Велика Румунија је према попису из 1930. године имала 18.057.028 становника, од чега 51.062 Срба, Хрвата и Словенаца. Народна Република Румунија према попису из 1948. имала је 15.872.624 становника, од чега 45.447 Срба, Хрвата и Словенаца. Попис који је спроведен 1956, дакле након сукоба са Информбироом, даје следеће податке. Укупна популација је достигла број од 17.489.450 људи, док се број Срба, Хрвата и Словенаца у попису према матерњем језику спустио на 43.057, а у попису према народности попео на 46.517 (Glopentia & Georgescu, 1948, p. 22; Recensământul populației din 21 februarie 1956, 1956, pp. 34–36). Када би се гледали само подаци пописа вршени према матерњем језику, закључило би се да је дошло до пада од преко 5.3%, а ако би се податак из пописа 1948. упоредио са оним по народностима из 1956, долази се до раста од само 2%. Другим речима, док се укупна популација Румуније између два пописа повећала за преко 10%, дотле је заједница Срба, Хвата и Словенаца забележила реалан пад, како год се подаци анализирали. На такав тренд утицале су репресивне мере, смањен наталитет, разбијање мањине и процес асимиловања.

Закључак

Током свог постојања на територији данашњег румунског Баната, Срби су представљали значајну заједницу, некада и водећу. Након Првог светског рата Банат је подељен између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Румуније, а бројност српске заједнице у румунском делу је опала на око 50.000. У свим државама, тако и у Румунији била је у одређеној мери видљива политика асимилације. Мањине су се борили за побољшање својих права, док је држава покушавала да различитим методама угрози јединство одређеног ентитета и сведе га на безначајан ниво. Српска национална мањина у Румунији је развој догађаја на крају Другог светског рата покушала да максимално искористи у своју корист. То Букурешт није могао да заборави те је током

сукоба Тита и Стаљина, као непријатеља број један перципирао не Југославију, већ мањину. Српска мањина је била опипљиви непријатељ. Идеолошки сукоб створио је услове за обрачун са непослушним мањинцима. Репресивне мере су се у периоду 1948–1953. спроводиле у неколико фаза и интензитета. Прва фаза била је карактеристична по притисцима усмереним ка руководству мањине, отпуштањима, укидању мањинских културних организација и прогону просветног кадра. Друга фаза донела је процес масовних хапшења, ригорознију откупну политику, судске процесе, пропагандну индоктринацију и уношење раздора унутар мањине. Последња фаза је на све поменуто додала још и меру масовне депортације становништва из пограничног подручја у Бараган и логоре.

Може се рећи да је тежак живот Срба у Румунији сукоб само учинио неподношљивим. Отворен притисак, спровођење свих поменутих мера, као и различитих видова дискриминације довели су српску националну мањину у Румунији у положај који је био испод сваког законског и цивилизацијског минимума. Због тога су вести о нормализацији односа Југославије са земљама Источног блока 1953. примљене са великим одушевљењем. Ипак, конкретне мере побољшања мањинци су морали да сачекају пар година. Све до 1955. године румунска власт је успешно заобилазила отварање и решавање главних проблема српске мањине, делимично и због осетљивости мањинског питања у целини. Важне одлуке попут ослобађања депортованих у Бараган и осуђених на дуге временске казне донете су тек крајем 1955. године. Међутим, њихово спровођење је било такво да је решавало један, а изазивало многе друге проблеме. Искуство које је српска мањина стекла, али и нарушено унутрашње јединство довело је до пасивизације заједнице. Разарањем села, које је заједно са Српском православном црквом било нуклеус очувања српског идентитета, ослабила је отпорност мањине на асимилацију. Опадање које се може пратити од двадесетих година прошлог века је значајно убрзано у периоду 1948–1953, што је на крају довело до данашњег стања да српска мањина броји нешто испод 12.000 припадника.

Литература

СКРАЋЕНИЦЕ

DAMSPRS – Diplomatski arhiv Ministarstva inostranih poslova Republike Srbije

PA – Politička arhiva

SPA – Strogo poverljiva arhiva

AJ – Arhiv Jugoslavije

A CK SKJ – Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije

AJ, 313–1–24. (1945). Konferencija po pitanju jugoslovenskih škola u rumunskom Banatu, 10. 10. 1945.

AJ, 314–19–836. (1948). Izložba „Jugoslavija u izgradnji" u Bukureštu.

AJ, 315–3–599. (1946). Izveštaj o stanju jugoslovenskih škola u Banatu od 14. 8. 1946.

AJ, 315–3–615. (1948). Izveštaj o jugoslovenskim profesorima i učiteljima u manjinskim školama Rumunije.

AJ, A CK SKJ. (1951a). IX, 107/III–15, O nekim pitanjima iz situacije u Rumuniji 1951.

AJ, A CK SKJ. (1951b). IX, 107/III–15, Deportacija naše manjine

iz graničnog pojasa.

AJ, A CK SKJ. (1957). IX, 107/III–17, Izveštaj naše Ambasade u Bukureštu o problemima u vezi sa repatriranim i puštenim Srbima u Banatu.

Avram, C. (2021). Relațiile Româno-Iugoslave în perioada confruntării dintre stalinism şi titoism. *Arhivele Olteniei, serie nouă, 35*, 201–212.

Borba. (1951, Jul 4).

Borba. (1951, Oktobar 3).

Borba. (1952, Jun 3).

Čavrak, V. (2015). Zaboravljeni Hrvati u Keči. *Riječi,* 1–4, 51–62.

Cerović, Lj. (1997). *Srbi u Rumuniji: od ranog srednjeg veka do današnjeg vremena.* Matica srpska.

Cvetković, V. (2023). *Od neprijatelja do prijatelja i natrag: transformacija jugoslovenske politike prema Rumuniji 1944–1948.* U J. Čavoški & A. Miletić (eds.), *Novi horizonti spoljne politike Jugoslavije* (pp. 53–82). https://doi.org/10.31212/2023.novi.horizonti.cve.53-82

Cvetković, V. (2024). Titova Jugoslavija i srpske veroispovedne osnovne škole u Rumuniji 1945–1946. godine. *Tokovi istorije*, *2*, 137–161. https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.2.cve.137-161

DAMSPRS, PA. (1948). Rumunija, f. 131, dos. 8, Srpsko-hrvatske škole u Rumuniji, pov. br. 47456.

DAMSPRS, PA. (1953a). Rumunija, f. 76, dos. 9, Javna suđenja na kojima je klevetana Jugoslavija, pov. br. 418303.

DAMSPRS, PA. (1953b). Rumunija, f. 76, dos. 9, Tajna suđenja pripadnicima jugoslovenske manjine od sredine 1948, pov. br. 418303.

DAMSPRS, PA. (1953c). Rumunija, f. 75, dos. 18, Baragan, pov. br. 417781.

DAMSPRS, PA. (1954a). Rumunija, f. 80, dos. 5, Pitanja za rešavanje prema Rumuniji, pov. br. 17943.

DAMSPRS, PA. (1954b). Rumunija, f. 79, dos. 2, Informacije, O deportacijama juna 1951. godine, pov. br. 416471.

DAMSPRS, PA. (1955a). Rumunija, f. 57, dos. 31, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, pov. br. 45831.

DAMSPRS, PA. (1955b). Rumunija, f. 57, dos. 29, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu od 3. oktobra 1955, pov. br. 413617.

DAMSPRS, PA. (1956a). Rumunija, f. 78, dos. 27, Manjina naša u Rumuniji, pov. br. 423617.

DAMSPRS, PA. (1956b). Rumunija, f. 79, dos. 39, Telegram Ambasade FNRJ u Bukureštu od 21. 6. 1956, pov. br. 49915.

DAMSPRS, PA. (1956c). Rumunija, f. 79, dos. 39, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, pov. br. 424031.

DAMSPRS, PA. (1957a). Rumunija, f. 88, dos. 38, Položaj jugoslovenske nacionalne manjine u Rumuniji (posle puštanja sa Baragana i iz zatvora), pov. br. 426670.

DAMSPRS, PA. (1957b). Rumunija, f. 88, dos. 36, Naknada štete progonjenim jugoslovenskim državljanima u NRR, pov. br. 48974.

DAMSPRS, PA. (1960a). Rumunija, f. 114, dos. 29, Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji, pov. br. 417583.

DAMSPRS, PA. (1960b). Rumunija, f. 114, dos. 29, Srpska nacionalna manjina u Rumuniji, pov. br. 424259.

DAMSPRS, PA. (1961a). Rumunija, f. 120, dos. 11, Problem odnosa nacionalnosti u okviru RNR kao i nacionalni problem u odnosima RNR sa državama lagera i drugim, pov. br. 435473.

DAMSPRS, PA. (1961b). Rumunija, f. 1, dos. 3, Političko stanje i rumunizacija jugoslovenske manjine u RNR, pov. br. 438738.

DAMSPRS, SPA. (1953a). II, dos. 22, Informativni bilten DSIP-a o IB zemljama, br. 7, str. pov. 426.

DAMSPRS, SPA. (1953b). II, dos. 22, Informativni bilten DSIP-a o IB zemljama, br. 6, str. pov. 375.

DAMSPRS, SPA. (1958). II, dos. 12, Bilten Državnog sekretarijata za inostrane poslove, br. 11, str. pov. br. 397.

Dumitru, L. (2005). România la Organizatia Natiunilor Unite. *Studii şi Articole de Istorie*, *LXX*. 120–131.

Flora, R. (1968). *Relațiile sîrbo-romane — Noi contribuții*. Libertatea.

Gligorijević, B. (1973). Jugoslovensko-rumunska konvencija o uređenju manjinskih škola Rumuna u Banatu. *Zbornik Matice srpske za istoriju, 7*, 79–103.

Golopentia, A. & Georgescu, D. (1948), *Populaşia Republicii Populare Romane la 25 ianuarie 1948, Rezultatele provizorii ale recensământului.* Institutul central de statistică;

Hlihor, C. et al. (eds.). (2015). *România: relațiile cu vecinii în perioada războiului rece: relațiile României cu Iugoslavia, Colecţia de documente, seria I.* Editura Academiei tehnice militare.

Kostić, M. (1930). Ustanak Srba i Arbanasa u St. Srbiji protiv Turaka 1737–1739. i seoba u Ugarsku. *Glasnik skopskog naučnog društva, VII–VIII,* 203–236.

Kostić, S. (1940). *Srbi u Banatu: istorijski, brojni i ekonomski-pregled pregled za 1940.* Štamparija „Dojna"

Krpan, S. (1990). *Hrvati u Rekašu kraj Temišvara*. Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.

Marineasa, V., Vighi, D. & Sămînță, V. (1996). *Deportarea în Bărăgan – Destine, documente, reportaje.* Marton.

Marinković, A. (2004). *Ženidba kralja Aleksandra Karađorđevića.* Vajat.

Milin M. & Milin A. (2004). *Srbi iz Rumunije i rumunsko-jugoslovenski odnosi, Prilog i građa (1944–1948).* Viša škola za obrazovanje nastavnika, Univerzitet Banatului.

Milin, A. & Milin, M. (2009). *SSKDUR ili Srbi iz Rumunije na barikadama Hladnog rata.* Savez Srba u Rumuniji.

Milin, M. & Stepanov, Lj. (2002). *Srbi iz Rumunije u baraganskoj golgoti*. Viša škola za obrazovanje vaspitača, Universitatea

Banatului.

Milin, M. (1996a). Afectivitate şi comportament la răscruce de lumi (Antifascismul sârbilor din Banat în debutul anului 1945). In N. Bocşan şi V. Leu (eds.) *Identitate şi alteritate. Studii de imagologiei* (Vol. I, pp. 149–154).

Milin, M. (1996b). „Titoismul" la graniţa româno-iugoslavă. Preliminarii (octombrie 1944 – ianuarie 1945). *Revista istorică, Serie nouă, VII*/3–4 (martie – aprilie), 221–232.

Milin, M. (2013a). Srbi u Rumuniji na komunističkoj stranputici domaće države, *Bratstvo, časopis Društva „Sveti Sava", 17*, 307–319.

Milin, M. (2013b). Srbi iz Rumunije u baraganskoj golgoti, *Bratstvo: časopis Društva „Sveti Sava", 17*, 321–335.

Milin, M. Mihajlov, C. & Milin, A. (2016). *Srbi u Baraganskoj golgoti: novi prilozi*. Mirton, Savez Srba u Rumuniji.

Milunović, M. (1992). *Od nemila do nedraga.* Kosmos.

Mišković, S. (1996). Koliko nas ima. U V. Petrović (ed.) *Srpska nacionalna manjina u Rumuniji, zbornik radova sa konferencije o nacionalnim manjinama, održane 18. i 19. juna 1993.* Svetska srpska zajednica.

Mitrović, A. (2019). *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom.* Prometej.

Mitrović, N. (2024). *Decenija iskušenja: jugoslovensko-rumunski odnosi 1948–1958.* Institut za savremenu istoriju. https://doi.org/10.29362/2024.3050.mit

Nedeljković, S. (2018). Od lokalnog i regionalnog do nacionalnog: konstrukcija identiteta Karaševaca u XXI veku. *Etnoantropološki problemi, 1*, 65–82.

Neumann, V. (2019), Interwar Timişoara. in V. Neumann (ed.) *The Banat of Timisoara, A European Melting Pot* (pp. 369–386), Scala.

Pauljević, S. (1982). *Strašno buđenje.* Otokar Keršovani.

Piletić, V. (2002). *Sudbina srpskog oficira*. Novi pogledi.

Politika. (1950, Avgust 5).

Pravda, organ SSKDUR-a. (1948, Jul 4).

Recensământul populației din 21 februarie 1956. Direcția centrala de stattistică.

Rusnac, M. (1977). Procesul intentat liderilorsarbi „titoisti", 1950, si implicatiile sale, *Analele Banatului, seria noua, Arheologie–Istorie, V*, 383–395;

Sabljić, D. (1993). *Srpska mešovita gimnazija u Temišvaru.* ABC product.

Sabljić, D. (1996). *Srpsko školstvo u Rumuniji 1919–1989*. Demokratski savez Srba i Karaševaka u Rumuniji.

Stepanov, Lj. (2014). *Statistički podaci o Srbima u Rumuniji.* Savez Srba u Rumuniji.

Stepanov, Lj. (2016). *Savez Srba u Rumuniji.* Savez Srba u Rumuniji.

Stojančević, V. (1990). Presek kroz istoriju srpskih seoba od XIV do početka XVIII veka. *Zbornik Matice srpske za istoriju, 41,* 7–24.

Stojanov, P. (1953). *Jugoslovenska nacionalna manjina u Rumuniji.* IP Kultura.

Tomić, M. (1972). Antroponimija Karaševaca. *Zbornik za filozofiju i lingvistiku, XV*(2), 213–227.

Vultur, S. (1997). *Istorie trăită – Istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951–1956.* Amarcord.